

MIROSLAV MARCOVICH
University of Illinois
Urbana

UDC 877.3-97

A CHRISTIAN FORGERY

Abstract. While presenting a first critical edition of *Pseudo-Iustini Epistula ad Zenam et Serenum*, the author argues that the *Epistle* was composed by a mediocre Christian rhetorician masquerading as Justin Martyr and producing a quilt consisting of Stoic and Christian commonplaces in Ethics.

I

The *Epistle to Zenas and Serenus* opens with 'Ιουστίνος Ζηνᾶ καὶ Σερήνω τοῖς ἀδελφοῖς χαίρειν and closes with 'Η χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν (*Tt* 3:15; *Heb* 13:25). It was attributed to Justin Martyr (who suffered martyrdom ca. A.D. 165) and included in the bulky and heterogeneous *Corpus Pseudo-Iustini*¹. That the *Epistle* has nothing to do with Justin Martyr is proven by the fact that its author copied from Clement of Alexandria (ca. A.D. 150–215). How then is 'Ιουστίνος of the inscription to be explained?

Back in 1881, Adolf Harnack suggested an unknown Justin as the author of the *Epistle*². The problem with this suggestion is that we know nothing of another Christian writer called Justin, and that the name 'Ιουστίνος, without additional information, would be identified at once as "Ἅγιος 'Ιουστίνος φιλόσοφος καὶ μάρτυς, as is the case with the inscription to the *Epistle* in *Parisinus gr.* 450 (copied in 1363): 'Ηθικαὶ ὑποθήκαι καὶ παραινέσεις τοῦ ἁγίου 'Ιουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος ... (fol 6^v in mg, alia manu). And in a Scholion to *Ep.* 10.12 in *Parisinus gr.* 451 (copied in 913/14 by

¹ On this *Corpus* (consisting of ten treatises) see now Christoph Riedweg in *Reallexikon f. Antike u. Christentum*, s.v. Iustinus Martyr II (Pseudo-justinische Schriften) (sub prelo).

² Adolf Harnack, *Die Überlieferung der griechischen Apologeten des zweiten Jahrhunderts in der alten Kirche und im Mittelalter*, T.U. I.1–2 (Leipzig, 1882), p. 160 f.: "Das wahrscheinlichste ist, nach der unverdächtigen Aufschrift, dass wirklich ein Justin den Brief geschrieben hat, und dass dieser Umstand in späterer Zeit dazu verführte, ihn dem gefeierten Apologeten beizulegen." The same suggestion in his *Geschichte der alchristlichen Litteratur bis Eusebius*, I.1 (Leipzig 1893; Reprint Leipzig, 1958), p. 113 f.: "vielleicht rührt der Brief von einem anderen Justin her."

Baanes) we read: Τοῦτο μὲν ..., ἅγιε Ἰουστίνε, ἐπ' ἀνθρώποις ἦν ἀδύνατον.

The conclusion that the author of the *Epistle* is pretending to be Justin Martyr I think cannot be discarded³. Add to this the fact that the author attributes to himself a previous work called Πρὸς ἄρχοντας (*Ep.* 1.6). Scholars understand it to mean Πρὸς ἄρχοντας τῆς ἐκκλησίας, i.e., *To the Bishops* (cf. *Constit. apost.* 2.28.6; 8.4.3; *Eus. H.E.* 3.36.5). But again further information is expected: To what bishops of which city and Christian community? On the contrary, if we take the title Πρὸς ἄρχοντας in the simple sense of *To the Rulers* (sc. of the Roman Empire; cf. *Rm* 13:3; 1 *Ep. Clem.* 60.2), while having in mind that its author is Ἰουστίνος from the inscription to the *Epistle*, then the probability that the author is alluding to Justin Martyr's famous *Apology* addressed to the Rulers Antoninus Pius and Marcus Aurelius (with its *Appendix*)⁴, I think cannot be ruled out.

I am then suggesting that the author of our *Epistle* is a Christian rhetorician masquerading as Justin Martyr to produce a quilt (or a cento) consisting of Christian, Stoic and Cynic *commonplaces in Ethics*. The suggestion that the forger is a mediocre rhetorician stitching together a προγύμνασμα may be substantiated by the following considerations.

1. *Poor style*. Although the entire *Epistle* is a *brief summary*, its author employs rhetorical expressions which are justified only in an extensive discourse or oration. Such as: Συνελόντι δ' εἰπεῖν (5.13; 10.20; 18.1); Γνώμην ὑμῖν δίδωμι (2.20); Εἰ θέλετε ἀκούσαι (5.3); Τί γάρ μοι λέγειν; (6.5); Εἰ χρή τὸ ἀληθές εἰπεῖν (7.2); Τὸ γοῦν ἐμοὶ δοκοῦν εἴποιμ' ἅν (7.3–4). In nineteen brief chapters of the *Epistle*, he employs the term τῷ δόγματι, in the sense of "at the whim of" (*iussu, per decretum*), six times: τῷ δόγματι τῆς ὀργῆς (2.8); τῆς καταφορᾶς (2.16); τῆς προαιρέσεως (6.1); τῆς οἰήσεως (9.14–15); τῆς διαθέσεως (9.20); τῆς ἐννοίας (13.5–6).

2. *Lack of organization*. The author deals with the same topic two or more times: Γυνή (8.1–6; 15.1–15; 16.1–2); Οἶνος (7.9–11; 12.1–15); Τροφαί (5.1–2; 13.1–14); Πενία (5.3; 14.1–5); Τὸ νοθετεῖν (2.13–24; 7.13–15; 11.23–28 et al.); Σιωπή (3.4 ff.; 4.1–4 and 18–21; 9.2–5); Ὁργή (2.1–12; 4.5–6; 9.3–4; 11.17–23); Ἐπιθυμία (3.18; 16.7). On top of that, there are two conclusions to the *Epistle*:

³ This is exactly the suggestion Harnack (*Die Überlieferung*, p. 161) was warning against while writing: "Ganz unglücklich wäre die Hypothese, der Verfasser habe für den Apologeten gelten wollen. Hierauf führt geradezu Nichts in dem Briefe." In his footnote 140 Harnack interprets Πρὸς ἄρχοντας (*Ep.* 1.6) as "die Gemeindeleiter überhaupt."

⁴ Compare *Iustini Martyris Apologiae pro Christianis*, ed. M. Marcovich, *Patristische Texte u. Studien*, 38 (Berlin, 1994).

Ταύτα δὲ ὑμῖν ἐγγράφως ὑπεθέμην ... (14.6) and Ταῦθ' ὑμῖν, ὦ ἀδελφοί, συμβουλευὼν πράττειν ... (19.14–17).

3. *Bizarre content.* While the *leitmotif* of the *Epistle* is well taken—Οὐ γὰρ ἐσμεν ἐκ τούτου τοῦ κόσμου (cf. John 17:16; 2 Cor 7:10); *Ep.* 1.13–14; 5.11–12 and 20; 7.4; 10.9; 14.4–5; 18.1–3,—it is spoiled by bizarre ideas advanced by the author. A few examples. If one has embarked on a discussion with a nasty adversary and cannot find the proper answer to a question, it is not a bad idea to excuse himself, go to the bathroom and there think at ease what to answer (11.3–7). In the same way in which a father in the New Comedy pretends not to notice the excesses of his prodigal son, a good Christian should disregard (*sic*) the words and deeds of those without a strict discipline (11.7–12). The best way to blunt the ridicule of your enemy is to recite (recount) how clever he is (10.16–19). Women like to secretly bend over a basin with *hot* water or oil, in order to make their face blush (ἵνα ἐρυθραίνωσιν) and thus easier seduce a male (15.7–10). Or a seductress would devise a casual physical contact with her prospective victim: First she would covertly bring her hairdress in disorder. Then she would try to bring it back to order, and while so doing she would artfully touch either the cheeks or the chin of the male sitting close to her with the tips of her fingers (15.10–14). Last but not least, the author compares a glutton to Geryon with three heads and three *mou*ths, and to Briareus with one hundred hands—and *fifty heads* (and mouths). But we do not know whether Briareus was πεντηκοντακέφαλος: clearly our author is jumping to the wrong conclusion while improvising (13.11–14).

4. *Direct borrowings.*

The *Epistle*

Its Source

1.15–16

τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐν οὐρανοῖς
δυνάμεως

Clem. *Strom.* 1.157.2

τὰ τῆς δυνάμεως (τοῦ θεοῦ)
ἀποτελέσματα

4.10

ἐπὶ τῶν σχοινίων ὥσπερ βαδί-
ζων

Epict. *Diss.* 3.12.2

τὸ ἐπὶ σχοινίου περιπατεῖν; John
Chrysostom († 407) *saepius*

5.1–2

Τροφαῖς δὲ χρηστέον οὐ διὰ τὴν
ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ βού-
λεσθαι ζῆν ἐπὶ τι χρήσιμον.

Clem. *Paed.* 2.1.4

... ἡμῖν δὲ ὁ παιδαγωγὸς ἐσθίειν
παραγγέλλει, ἵνα ζώμεν.

5.8–9

Οὐτε οὖν φιλ<ονεικ>ίαν ἐπίγει-
ον ζητητέον, οὐτε αὖ πολυτέλει-
αν

Musonii Rufi Fr. 3 (p. 10.13 Hense)

μηδὲ φιλόνεικον εἶναι, μὴ πολυ-
τελή

The Epistle

Its Source

6.13–16

Καθάπερ <γάρ> ὁ λίαν μεγαλοφώνως τὸν Ὁρέστην ὑποκρινόμενος φοβερός εἶναι καὶ μέγας παρὰ τοῖς ἀνοήτοις διὰ τῶν ξυλίνων ποδῶν καὶ κοιλίας ἐπιπλάστου καὶ στολῆς ἄλλοκότου καὶ προσώπου τερατώδους ὑπέιληπται, τρόπῳ τῷ αὐτῷ ...

6.19–20

ὥσπερ αἱ Βάκχαι διὰ σχήματος εἰρηνικοῦ τὰς λόγχας ἐν τοῖς θύρσοις περιφέροντες

7.9–10

Οἷνῳ δὲ χρηστέον, ἐπειδὴν μηκέτι τοῖς ἀναγνώσμασι σχολάζωμεν.

12.1–3

Ὁ δὲ οἶνος μήτε ὁσημέραι ἐπὶ τὸ μεθύειν πινέσθω, μήτε ὡς ὕδωρ ἐπιζητεῖσθω. Τὰ μὲν γὰρ ἑκάτερα θεοῦ ποιήματά ἐστιν· ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ ἀναγκαῖον, ὁ δὲ οἶνος βοθηθείας χάριν τοῦ σώματος γέγονεν.

12.8–10

δέον τοῦ μὲν χειμῶνος διὰ τὸ κρύος πίνειν (sc. τὸν οἶνον) μέχρι τοῦ μὴ ῥίγουν, τοῦ δὲ θέρους διὰ τὴν τῶν ἐντὸς θεραπείαν.

12.11–13

Χρὴ δὲ μὴ καθάπερ ἄσωτευομένους ἡμᾶς παραχρῆσθαι τοῖς τοῦ θεοῦ ποιήμασιν, τὴν δίψαν εἰς τὴν μέθην ἔλκοντας

Luc. *De salt.* 27

φοβερόν θέαμα εἰς μήκος ἄρρυθμον ἡσκημένος ἄνθρωπος, ἐμβάταις ὕψηλοις ἐποχούμενος, πρόσωπον ὑπὲρ κεφαλῆς ἀνατεινόμενον ἐπικείμενος ... Ἐὼ λέγειν προστερνίδια καὶ προγαστρίδια, προσθετὴν καὶ ἐπιτεχνητὴν παχύτητα προσποιούμενος ...; *Iupp. Trag.* 41.⁵

Diod. 4.4.2

κατὰ δὲ τὰς στρατείας γυναικῶν πλῆθος περιάγεσθαι (sc. Διόνυσον) καθοπλισμένων λόγχαις τεθυρωμέναις

Clem. *Paed.* 2.22.1

Εἰς δὲ ἐσπέραν τοῦ δεῖπνου περὶ τὴν ὥραν οἷνῳ χρηστέον, ἐπειδὴν μηκέτι τοῖς ἀναγνώσμασιν σχολάζωμεν τοῖς νηφαλιωτέροις.⁶

Clem. *Paed.* 2.23.3

Κίρνασθαι δὲ ἄριστον ὕδατι ὡς πλείστῳ τὸν οἶνον καὶ μὴ ὡς ὕδωρ ἐπιζητεῖσθαι καὶ ἀπαμβλύνεσθαι πρὸς τὴν μέθην [καὶ μὴ ὡς ὕδωρ ἐπεγχεῖσθαι *seclusi*] διὰ τὴν φιλοινίαν· ἄμφω μὲν γὰρ τοῦ θεοῦ ποιήματα, καὶ ταύτῃ πρὸς ὑγίαν συνεργεῖ ἡ κράσις ἢ ἀμφοῖν, ὕδατός τε καὶ οἶνου, ὅτι ἐκ τοῦ ἀναγκαίου καὶ τοῦ χρησίμου ὁ βίος συνέστηκεν.

Clem. *Paed.* 2.29.2

Ἀρέσκει τοίνυν τῷ λόγῳ τῷ ὀρθῷ χειμῶνος μὲν διὰ τὸ κρύος πίνειν (sc. τὸν οἶνον) μέχρι τοῦ μὴ ῥίγουν, οἷς εὐχερὲς τὸ ῥίγουν, τοῦ δὲ ἄλλου καιροῦ διὰ τὴν τῶν ἐντοσθεδίων θεραπείαν.

Clem. *Paed.* 2.9.2

Οὐ χρὴ οὖν καθάπερ ἄσωτευομένους ἡμᾶς ... παραχρῆσθαι τοῖς τοῦ πατρὸς δωρήμασιν

⁵ Pointed out by Riedweg (note 1).

⁶ Compare Paul Wendland, *Quaest. Musonianae* (Diss. Berolin. 1886), pp. 45–47; Otto Stählin, *Clemens Alexandrinus*, IV (Leipzig, 1936), p. 28.

The *Epistle*

Its Source

13.1–2

Παραιτητέον δὲ καὶ τὴν λιχ-
νείαν, ὀλίγων τινῶν καὶ τῶν
ἀναγκαιῶν μεταλαμβάνοντα.

Clem. *Paed.* 2.10.1

Διὸ παραιτητέον τὴν λιχνείαν,
ὀλίγων τινῶν καὶ ἀναγκαιῶν
μεταλαμβάνοντα.

In conclusion, the *Epistle to Zenas and Serenus* belongs to the lowest drawer of Patristic literature. One last question: While playing the role of Justin Martyr and, at the same time, copying from Clement of Alexandria, was not our forger aware of this anachronism? My answer would be: Even if he ever gave thought to such an anachronism (amounting to some 20–30 years), our author considered it insignificant, for he probably lived several centuries later (Harnack too allows a time span of 400 years for the allocation of our author.)⁷

II

My main concern in this paper, however, is with the text of the *Epistle*. It is preserved in two independent manuscripts, both of them famous: the *codex Arethae*, *Parisinus gr.* 451 (copied by Baanes in 913/14), fol. 155^r–163^v (= A), and the *codex Iustini*, *Parisinus gr.* 450 (copied in 1363, most probably in Mistra near Sparta), fol. 6^v–16^v (= P). All other extant manuscripts of the *Epistle* are apographs either of A or of P, as Harnack had established in 1881⁸. Two oldest apographs of A are: cod. *Mutinensis Misc. gr.* 126 (alias S. 5. 9, olim III D 7), saec. XI ineuntis, fol. 174 ff., and *Parisinus gr.* 174, saec. XII, fol. 85^r–92^r (= a).

The *Epistle* was first published by Robertus Stephanus [*Iustini Opera omnia*], Paris, 1551, pp. 1–8. Estienne used all three Paris MSS (A, a, P), while jumping from one to another. Friedrich Sylburg, *Iustini Opera*, Heidelberg, 1593, pp. 388–98, and Prudence Maran, *Iustini Opera*, Paris 1742 (= *P.G.* 6, Paris 1857 = 1884, coll. 1183–1204), have slightly improved the transmitted text (Maran divided the *Epistle* into 19 chapters). The latest edition is by Carl von Otto (*Corpus Apologetarum Christianorum saeculi secundi*, III.1, Jena, 1846; 3rd ed., 1880), pp. 66–99. Back in 1846, Otto knew nothing of the interdependence of the MSS. As a result, he produced an edition which too often *sensu caret*. Unfortunately, this fact remained unnoticed by subsequent scholars. I have discussed the shortcomings of Otto's text elsewhere⁹. The point is that the text of the *Epistle*, as preserved in A and P, is extremely lacunose, corrupt, interpolated and dislocated. Here is then a critical edition of the *Epistle*.

⁷ *Die Überlieferung*, p. 161.

⁸ O.c., pp. 32, 51–53, 68–72, 76–79.

⁹ *Scripta Classica Israelica* 16 (1997) = *Studies in Memory of Abraham Waserstein*, Vol. II 113–120.

ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ ΖΗΝΑΙ ΚΑΙ ΣΕΡΗΝΩΙ
ΤΟΙΣ ΑΔΕΛΦΟΙΣ ΧΑΙΡΕΙΝ

1. Περὶ μὲν τῆς κατὰ πρόλημμά τινων ἀλογίστου παιδείας, μαθήσε-
ως τε ἀνωφελοῦς, κατὰ παράδοσιν ἀνθρώπων <ἀνοήτων> κληρονομη-
θείσης ὑπὸ τῶν τὰ ὅμοια τοῖς Φαρισαίοις νοούντων τε καὶ πραττόντων,
ἐν τῇ Πρὸς Πάπαν ἐπιστολῇ μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐξεθέμην. "Ἴνα δὲ μὴ
5 πάνυ μεμπτικὸς εἶναι δόξαιμι, παρέχοιμι δὲ καὶ λαβὰς σωτηρίους τοῖς
βουλομένοις εὖ πράττειν, ἐν τῇ γραφείῃ Πρὸς ἄρχοντάς μοι λίαν
ἐπιμελῶς, ὥς ἐγὼ νομίζω, συντάξας, οὐκ ὤκνησα καὶ ὑμῖν ἐπιστεῖλαι,
χάριν τοῦ γινώσκειν ὑμᾶς τὰς παιδαριώδεις τινῶν πολιτείας. Τὸ γὰρ
εἰδέναι τῶν μὴ κατὰ λόγον πολιτευομένων τὴν ἀναστροφὴν σωφρονίζει
10 τοὺς μὴ ἐμπίπτειν εἰς τὰ ὅμοια σπεύδοντας.

Ἐμᾶς μὲν οὖν καλῶς ἔχει τὸ ἐκ παρασκευῆς ἀνδραγαθεῖν· ἀλλ' ἐπεὶ
τοῦ νῦν αἰῶνος ταῖς περιφοραῖς τὰ τῆς γνώμης συνταράττεται ἡμῶν
κατασπωμένων εἰς τὸν κόσμον, ὅθεν ὁ Σωτὴρ, οὐκ εἶναι λέγων ἑαυτὸν καὶ
ἡμᾶς τούτου, τῆς πρὸς τοῦτον κοινωνίας ἀπέστρεψε, συμβουλεύω ὑμῖν
15 φίλους τῆς ἀληθείας γίνεσθαι, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐν οὐρανοῖς
δυνάμεως καταδεχομένους πᾶν τὸ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς τῶν
αἰώνων ἀπαρτίζειν, μάχης δὲ καὶ ζηλοτυπίας κοσμικῆς μακρὰν
ἴστασθαι.

c. 1 1 κατὰ πρόλημμα : cf. Tatiani *Orat.* 27.1; *Corp. Herm.* 12.3 2 ἀνθρώπων
<ἀνοήτων> : cf. Clem. *Paed.* 2.118.1 6 Πρὸς ἄρχοντας : cf. Iustini *Martyris* 1
Apol. 1 (ad Antoninum Pium et M. Aurelium); eiusdem *Dial.* 120.6; *Rm* 13.3; 1 *Ep. Clem.* 60.2
(Vel Πρὸς ἄρχοντας (sc. τῆς ἐκκλησίας) = *Ad episcopos* (cf. A. Harnack, *Die Überlieferung*,
161). Cf. *Constit. apost.* 2.28.6; 8.4.3; Eus. *H.E.* 3.36.5) 8 παιδαριώδεις : cf. Clem.
Paed. 1.25.1; 1.35.1 9 κατὰ λόγον : i.e. κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Cf. 10.31; Iustini 2
Apol. 2.2; 7.7; 9.4; Clem. *Paed.* 1.101.1; 2.29.2 et saepius 13–14 Io 17:16 15 τῆς
ἀληθείας : i.e. τοῦ θεοῦ. Cf. *Ep. Polyc.* 3.2; 5.2; 2 *Ep. Clem.* 20.5 et saepius | τὸ ἀπο-
τέλεσμα : cf. Clem. *Strom.* 1.157.2 τὰ τῆς δυνάμεως (τοῦ θεοῦ) ἀποτελέσματα

c. 1 *inscriptio* ἰουστίνους ζηνᾷ (ζηνᾷ a) καὶ σερήνωι τοῖς ἀδελφοῖς χαίρειν A :
deest inscr. in P, qui a verbis 11 ἐκ παρασκευῆς incipit : † ἡθικαὶ ὑποθήκαι καὶ
παραινέσεις τοῦ ἁγίου ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος βουλόμεναι καὶ σπεύδουσαι
καταρτίσαι ἡμᾶς πρὸς τὸ ἀτάραχον καὶ ἐνάρετον καὶ τέλειον † in mg P alia manu 2
ἀνοήτων supplevi (cf. 5.9; 6.14; 8.16) 9 τὴν ἀναστροφὴν scripsi : τὰς ἀναστροφὰς
A 11 τὸ scripsi : τὰ A 12 περιφοραῖς corr. ex παραφοραῖς A | ἡμῶν
συνταράττεται A P, transposui 14 τούτου in mg A^{corr.} | συμβουλεύω ὑμῖν Maran,
Otto : συμβουλεύων ἡμῖν A, συμβουλεύων ἡμᾶς P 17 δὲ A^{p.} corr. P : τε A^{a.} corr.

2. Διαφέρεται γὰρ ἑαυτῷ πᾶς ὁ ὀργιζόμενος καὶ τὸ τῆς θυμομαχίας εἶδος εἰς ἑαυτὸν καταντᾶν εἴωθεν. Ἦδη γοῦν τινας ἴσμεν, ἐφ' οἷς ἂν κινήθωσιν <ἀπὸ> τῶν πλησίον, δι' οὓς τὰ τῆς λύπης αὐτοῖς ἀποβέβηκε, μηδὲν εἰδότας, ἑαυτοὺς δὲ ἐσθίοντας καὶ ὀδυνῶντας. Ῥητέον οὖν πρὸς τὸν ἐναντιοῦσθαι <ἡμῖν> πειρώμενον χαλεπὸν μηδὲν, καθεσταμένη δὲ τῇ 5 γνῶμη καὶ ἀταράχῃ τῇ διαθέσει τοσοῦτον. Οὐχ οὕτως ἔσται σου τὸ τῆς ἰσχύος δυνατόν, ἵνα μου κινήσης τὴν προαίρεσιν. Προνοητέον δὲ καὶ τῆς πρὸς τοὺς διαφερομένους εἰρήνης καὶ μὴ τῷ δόγματι τῆς ὀργῆς συναποφερομένους ποτὲ μὲν λέγειν Φύσεώς εἰμι τοιαύτης καὶ οὐ δύναμαι μὴ ὀργίζεσθαι, ποτὲ δὲ καὶ τῆς κοινωνίας <τῆς> κατὰ τὴν εὐχὴν 10 ἀποχωρεῖν. Τὸ μὲν γὰρ ἔτι κατὰ φύσιν βιοῦν οὐδέπω πεπιστευκότος ἐστίν, τὸ δὲ ζηλοτυπεῖν διὰ φθόνον μακρὰν τῆς ἀληθείας ἰσταμένου.

Παιδευτέον οὖν πάντα ὄντινουν ἀμνησικάκως, μὴ κατεπιτηδεύοντας τὴν νοουθεσίαν. Ἦδη δὲ τινας ἴσμεν κατὰ τὸ σαρκικὸν ἐν προκοπῇ γινομένους, ἔλκοντας πρὸς τὴν ἑαυτῶν ὀργὴν τὸ εὐαγγέλιον καὶ 15 βουλομένους ἐφαρμόζειν τῷ δόγματι τῆς καταφορᾶς αὐτῶν τὰ λόγια τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· οἷς εἰ ἀποβεβήκει τὸ δύνασθαι ἐν γεέννῃ παραδιδόναι τινάς, καὶ ὁ κόσμος ἂν ὅλος ὑπ' αὐτῶν κατηνάλωτο· πλὴν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, καὶ κατακρίνουσι καὶ τοῦ πυρὸς τὰς καμίνους ἀνοίγουσιν. Διὰ τοῦτο μὴ ὤμεν ἡμεῖς τοιοῦτοι. Καὶ ἔτι γνῶμην ὑμῖν δίδωμι, βλέπειν ἃ 20 προσήκει νουθετεῖν, καὶ παιδεύειν τὸν πλησίον ὡς δέον ἐστίν, αὐτὸν τινα πρῶτον μελετήσαντα πολλάκις τὸ ὑπονοοούμενον, μή τι ἄρα ψευδοδοξεί· καὶ εἰ δόξειεν εὖ φρονεῖν, νουθετεῖν τότε, μέχρις ἂν ἡ πεισθῇ ταῖς συμβουλαῖς ἢ αὐτὸς αὐτὸν κατάφωρον ποιήσῃ.

c. 2 1 τῆς θυμομαχίας : cf. Polyaei *Strateg.* 2.1.19 8 τῷ δόγματι : i.q. *iussu vel per decretum*. Cf. v.16; 6.1; 9.14 et 20; 13.5 11 πεπιστευκότος : i.e. Christiani 12 τῆς ἀληθείας : cf. 1.15 (q.v.); 4.13 13 κατεπιτηδεύοντας : i.q. *laborantes, de industria facientes*. Cf. 3.1 et Dion. Halic. *Thuc.* 42 19 cf. Mt 13:42 et 50; Dan 3:6

c. 2 3 ἀπὸ addidi (cf. 6.6; 9.28) : κατὰ addi suad. Maran 5 ἡμῖν addidi 9 λέγειν ποτὲ μὲν A, P transposui 10 τῆς² addidi 13 κατεπιτηδεύοντας P : κατεπιπαιδεύοντας A 16 τὰς καταφορὰς P | αὐτῶν A P 21 νουθετεῖν scripsi conl. v. 23 : θεωρεῖν A P 24 αὐτὸν A : αὐτὸν P | κατάφωρον a : κατάφορον A P

3. Παρέχεσθαι δ' ἡμῖν ἀταραξίαν πολλήν δύναται τὸ μὴ κατεπιτι-
 δεύειν πρωτείων ἀπολαύειν, μηδ', εἰ βούλοιντο τινες εἶναι τοιοῦτοι,
 λυπεῖσθαι, παραχωρεῖν δὲ τοῖς ἐγκρίνουσιν ἑαυτοὺς ἐφ' ἅπερ ὁ Σωτὴρ
 τοὺς πιστεύοντας οὐ προσκέκληκεν. Πρὸς δὲ τὸν κεκραγότα σιωπητέον,
 5 καὶ τὸν οἰόμενον περιγεγονέναι τινὸς <οὐ> καταγελαστέον, μη<δὲ> ὑπὸ
 κενοδοξίας ματαιίας ἀγόμενον <δεῖ> διὰ τοὺς παρόντας καὶ ἀκούοντας
 ταῖς τῶν λόγων ἀνθυποφοραῖς ἐπ' ἴσης καὶ αὐτὸν τὴν ἐπανάστασιν
 κρατύνειν. Λογιζέσθω μὲν γὰρ ὁ καλῶς ἀποφαινόμενος ὅτι Καὶ ἡδίκησε,
 καὶ ἀντειπεῖν οὐκ ἡθέλησα [ἢ οὐκ ἐτόλμησα], παρεῖη δέ μοι διὰ τὴν
 10 ἀγαθὴν συνείδησιν εὐφρασία καὶ ἀνάπαυσις· ὁ δὲ ἀδικῶν μὴ ὑπερηφα-
 νεῖτω πείθειν τὸν ἀδελφόν· καὶ ὁ νουθετῶν μὴ ὀργιζέσθω, παρακαλεῖτω
 δὲ αὐτὸς τὸν οἰκεῖον. Συναντᾶν γὰρ ἑαυτοῖς προσήκει τοὺς δύο πρὸς τὴν
 εἰρήνην κατὰγεσθαι σπεύδοντας, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ τῷ μετανοήσαντι
συναντήσας ὡς φαίνεται καὶ οὐ περιμείνας, ἀνθυπενεγκῶν δὲ ἑαυτὸν
 15 πρὸς τὴν ἐκείνου μετάνοιαν. Χρηστότης γὰρ ἡ κατὰ πίστιν ἐκατέρω
 ἐργάζεται τὴν εἰρήνην, καὶ ὁ μὲν ἀδικήσας πείθει διὰ τὴν ἁμαρτίαν τὸν
 φίλον, ὁ δὲ ἀδικηθεὶς μετανοήσει καὶ αὐτὸς ὅτι πρὸς τὸν οἰκεῖον ὀργίσθη.

Πάσης οὖν ἐπιθυμίας καὶ ὀρέξεως σαρκικῆς ἐκτὸς εἶναι δεῖ τὸν
 πιστόν· ληστεύει γὰρ ὁ μὴ τοιοῦτος καὶ τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ ἱεροσυλεῖ, καί,
 20 ἵνα τολμηρότερον εἴπωμεν, ἐκβάλλει τὸν θεὸν αὐτὸς ἅφ' ἑαυτοῦ. Καὶ
 <γὰρ> διὰ τὴν <κακὴν> συνείδησιν ἀπηλγηκῶς ἐστι, καὶ πρὸς τοὺς
 νουθετοῦντας ἄλλοτρίως διάκειται, καὶ τὸν Ἀδὰμ προβάλλεται, καὶ τῇ
 πράξει τῆς Εὐας σεμνύνεται, δέον συναποθνήσκειν τῷ Χριστῷ.

c. 3 13 ὁ πατὴρ – 15 μετάνοιαν : cf. Lc 15:20 19 τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ : i.e. ἄνθρωπον. Cf. 1 Cor 3:16 Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς θεοῦ ἐστε ...; et al.; 2 ep. Clem. 9.3; Orig. C. Cels. 8.19 τὰ σώματα ἡμῶν ναὸς τοῦ θεοῦ ἐστι κτλ.; Lampe, *Patr. Lex.*, s.v. ναός, D 21 ἀπηλγηκῶς ἐστι : cf. Eph 4:19; Clem. Strom. 7.13.5 23 cf. Rm 6:8 Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ

c. 3 5 οὐ addidi | μη<δὲ> scripsi : μη A P 6 δεῖ addidi (cf. v. 12 προσήκει et v. 18 δεῖ) 7 αὐτὸν A : αὐτῶν P 8 καλῶς P : κακῶς A 9 ἡδίκησε a^{con} : ἡδίκησα A P | οὐκ ἡθέλησα ἢ οὐκ ἐτόλμησα P : οὐκ ἐτόλμησα A | ἢ οὐκ ἐτόλμησα seclusi ut glossema 10 δὲ scripsi : τε A P | ἀδικῶν A : ἀδικεῖν δοκῶν P 10–11 ὑπερηφανεῖτω A : ὑπερηφανεύεσθω P 11 νουθετῶν scripsi conl. v. 17 ὁ δὲ ἀδικηθεὶς : νουθετούμενος A P 21 γὰρ addidi | κακὴν supplevi conl. v. 10 et 6.5 | ἐστι P : ἔτι A

4. Προσῆκει δὲ ἡμᾶς, πολλὰ σκεπτομένους πρὸς ἑαυτούς, ἀκατη-
γορήτους ποιείσθαι τὰς ὁμιλίας, μηδὲ λαλεῖν διὰ τὸ βούλεσθαι φλυαρεῖν,
σιωπῶντας δὲ τὸ πλεῖστον μεμετρημένως ἀποκρίνεσθαι πρὸς οὓς καὶ ἡ
χρεία κατεπείγει. Φευκτέον δὲ καὶ ὑπονοίας πονηράς, καὶ τὴν ὑπόληψιν
τὴν ἑαυτῶν δοκιμαστέον. Καὶ ἡσυχαστέον μακροθυμοῦντα καὶ μὴ 5
ὀργιζόμενον. Ἄλλ' οὐδὲ φθονητέον φιλοστοργουμένῳ τινί, τὴν τε
ὑπηρεσίαν <διὰ δόξαν> οὐκ ἐπιτηδευτέον, οὐδ' ὥσπερ κατὰ πρόλημμα
δουλευτέον, τὸ πικρόν, ὥς φασιν, ἀκουσίως καταπίνοντα.

Πρακτέον δὲ πᾶν τὸ κατὰ πίστιν ὀρθῶ κανόνι· πᾶς γὰρ ὁ μὴ τοιοῦτος
<ἀβέβαιος> καὶ ἐπὶ τῶν σχοινίων ὥσπερ βαδίζων ὅσον οὐδέπω 10
καταπεσεῖται, κἂν θαυμαστός πάνυ εἶναι δόξη τοῖς διὰ τὴν ἰδίαν
ἀπραξίαν κεκηνόσι πρὸς τὴν ἐτέρων μεγαλαυχίαν. Ἰστέον οὖν, τί μὲν τὸ
ἐπιτηδευόμενον δόξης ἔνεκα, ποταπὸν δὲ τὸ κατὰ ἀλήθειαν πραττόμενον.
Καὶ διὰ τοῦτο οἰακιστέον τὴν ἑαυτοῦ νῆα μή<τε> καταψευδόμενον τῆς
κυβερνητικῆς, μήτε δεδιττόμενον τοὺς χειμῶνας καὶ πᾶν τὸ ἐξ ἐναντίας 15
ἀποβησόμενον προσδοκῶντα. Σάρκες γὰρ ἀκμήν ἔσμεν, καὶ οὐδὲν ἡμῖν
ἀγαθὸν ἐνοικεῖ. Παρακλητέον οὖν τὸν ἱατρὸν πρὸς τὴν θεραπείαν· ὁ γὰρ
οὕτω διακείμενος ἰαθήσεται καὶ τὴν νόσον φεύξεται. Σπουδαστέον δὲ
μήτε ἰδιώτην περὶ τὸν λόγον φαίνεσθαι, μήτε ἀνερρωγότη τῷ στόματι
καταχρησθαι· τὸ μὲν γὰρ ὀκνηρὸν ἢ ἄπιστον, τὸ δὲ θηρατικὸν τοῦ κατὰ 20
τὸν κόσμον σπουδαίου δείκνυσιν.

c. 4 7 κατὰ πρόλημμα : i.q. *spe lucri*. Cf. Tatiani *Orat.* 3.7 9 ὀρθῶ κανόνι :
cf. 7.5; 14.8; Clem. *Strom.* 3.105.1; 6.124.5 et al. 10 ἐπὶ τῶν σχοινίων ὥσπερ βαδίζων :
cf. Epicteti *Diss.* 3.12.2 τὸ ἐπὶ σχοινίου περιπατεῖν; Io. Chrysost. *P.G.* 56, 114 BC et al.;
Daremberg-Saglio, *Dict.* 2 (1896), s.v. *Funambulus* 13 κατὰ ἀλήθειαν : cf. 1.15; 2.12
16–17 cf. *Rm* 7:18

c. 4 1 ἡμᾶς P : ὑμᾶς A 2 μηδὲ A : μηδὲν P 5 καὶ¹ ss. A 7
διὰ δόξαν *supplevi* conl. v. 13 δόξης ἔνεκα 10 ἀβέβαιος *supplevi* 14 μή<τε>
scripsi : μὴ A P 15 μήτε *scripsi* : μηδὲ A P | δεδιττόμενον A : δεδιῶς P :
δεδιότα Stephanus 16 προσδοκῶντας A P, corr. Stephanus

5. Τροφαῖς δὲ χρηστὸν οὐ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ
 βούλεσθαι ζῆν ἐπὶ τι χρήσιμον. Ἐάν δέ ποτε καὶ ὑπὸ ἐνδείας κατα-
 ληφθῶμεν, πρὸς τὴν πενίαν εὐαρεστώμεν. Καὶ εἰ θέλετε ἀκοῦσαι τῆς
 ἀλυσίας κατὰ συντομίαν τὸ εἶδος, ἐν πάσιν εὐάρεστοι γίνεσθε· καὶ οὕτε
 5 πλουτήσαντες διὰ τὴν μεγαλαυχίαν καταπεσεῖσθε, οὕτε ἐν ἐνδείᾳ
 διάγοντες ὑπὸ τῆς λύπης περνισθῆσεσθε, τῆς ἐννοίας ὑμῶν αἰεὶ κατὰ τὸν
 ἐνάρετον λόγον μονοπροσώπου φαινομένης. Ἔτι δὲ ὑποληπτέον πάντα
 τὸν κόσμον ἀλλότριον, καὶ μη<δὲν> ἴδιον πλέον πίστεως. Οὐτε οὖν
 10 φιλ<ονεικ>ίαν ἐπίγειον ζητητέον, οὕτε αὖ πολυτέλειαν ὑπὸ ἀνοήτων
 μακαριζομένην ἐν μεγέθει πόλεως ἢ δασιλείᾳ τῶν ἐπιτηδείων, ὧν οὐδ'
 ἐπιθυμητήν. Οὐ γάρ ἐσμεν ἐκ τούτου τοῦ αἰῶνος, χωρὶς εἰ μὴ συγγενεῖς
 εἶναι τούτου τοῦ κόσμου βουλόμεθα.

Συνελόντι δ' εἰπεῖν, ὁ θέλων εὖ διάγειν μήτε ὁράτω πολλά, μήτε
 ἀκούειν ἐπιτηδεύτω, μήτ', ἂν ἀκούῃ ἢ θεωρῇ, βλέπειν ἢ ἀκούειν <τι>
 15 νομιζέτω· τὸ γὰρ τῆς ἀταραξίας εἶδος ἐντεῦθεν λαμβάνει τὴν ἀρχήν. Ὁ
 δὲ πολλὰ πραγματευόμενος ἑαυτὸν ἀδικεῖ, καὶ τὸν πλησίον ἔτι κἄν
 ἀκουσίως ἀμαρτάνειν διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλονεικίαν ποιεῖ. Πολλάκις
 οὖν διασκεπτέον τὸ ὑποπεπτωκὸς πράγμα, καὶ τότε <οὐ> μόλις χωριστέον
 ἀπ' αὐτοῦ τὸν μήτε καυστήρσι μήτε σμιλίσι τὴν νόσον φυγεῖν
 20 δεδυνημένον. Ὁμιλητέον δὲ κοσμικὸν οὐδέν, ἀλλὰ τὸ καταρτίζον ἡμᾶς
 πρὸς τὴν ἀρετήν· τοῦτο γὰρ ἦν μὴ γίνηται, πολλὴν ἡμῖν τὴν εὐτραπeliάν
 ἐργάζεται, καὶ ὁ φιλόνεικος ἐντεῦθεν λαμβάνει τὴν ἀφορμήν.

c. 5 1 Τροφαῖς – 2 χρήσιμον : cf. 13.10–11; Clem. Paed. 2.1.4 ... ἡμῖν δὲ ὁ
 παιδαγωγὸς ἐσθίειν παραγγέλλει, ἵνα ζῶμεν (et Staehlin ad loc.); Otto (*Die Sprichwörter der
 Römer*), No 588: Oportet esse, ut vivas, non vivere, ut edas (Sylburg) 6 περνισθῆ-
 σεσθε : cf. Clem. Strom. 6.60.3; Lampe, s.v., 4 7 μονοπροσώπου : cf. Clem. Paed.
 2.38.3; 3.53.4; Lampe, s.v., 1 8 πλέον = πλὴν : cf. J.H.S. 50 (1930), p. 267 9
 φιλ<ονεικ>ίαν ... πολυτέλειαν : cf. Musonii Rufi Fr. 3 (p. 10.13 Hense) μηδὲ φιλόνεικον
 εἶναι, μὴ πολυτελεῖν; Clem. Strom. 3.63.3 φιλαργυρίαν, φιλονεικίαν, φιλοδοξίαν 11
 cf. 1.13–14; Io 16:17 19 ἀπ' αὐτοῦ : sc. ἀπὸ τοῦ πράγματος 21 τὴν
 εὐτραπeliάν : cf. Eph 5:4

c. 5 4 εὐάρεστοι γίνεσθε P : εὐάρεστον γίνεται A 6 ὑμῶν P : ἡμῶν A
 8 μη<δὲν> conl. Otto : μὴ A P 9 φιλ<ονεικ>ίαν scripsi conl. vv. 17 et 22 :
 φιλίαν A P, def. Otto ('favor') : τι λίαν conl. Maran 14 τι addidi 16 κἄν
 scripsi : καὶ A P 18 οὐ addidi

6. Ἦδη γοῦν τινὰς ἴσμεν δόγματι τῆς ἑαυτῶν προαιρέσεως, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, τὴν ἡμέραν νύκτα ποιοῦντας, καὶ διὰ τὴν ἐσκιρωμένην φαντασίαν ἀλλόκοτον ἀπιστοῦντας τοῖς ἐνίων κατορθώμασιν, ἀχθομένους δὲ ἐπὶ τούτοις, καὶ ἅμα τῷ πονηρὸν τι ἀκοῦσαι τῷ καταψευδομένῳ μᾶλλον πιστεύοντας. Τί γάρ μοι λέγειν περὶ τῶν διὰ τὸ δυσσυνείδητον τὰς 5 ἀπὸ τῶν πλησίον ὁμιλίας εἰς ἑαυτοὺς ἐλκόντων καί, ἵνα ἄλλο τις φθέγγηται περὶ οὐτινοσοῦν, οἰομένων πρὸς αὐτοὺς τείνειν τὸ λεγόμενον ἀναπλαττόντων τε κατὰ τὸ εἶκος ἐκ τούτων δρᾶμα καὶ σκηνήν, οἷς ἀπόχρη τὸ καθ' ὑπόνοιαν λέγειν καὶ γράφειν;

Γελάσαιμι δ' ἂν καὶ τοὺς ἐν παραβύστῳ μετὰ τινος τῶν πλησίον 10 συντάττοντας λόγων κεφάλαια καὶ ὁμιλίας πρὸς μηδὲν εὐθετον ἀνηκούσας, μάχας δὲ διὰ τῶν <ἄλλων> ψιθυρισμοὺς καὶ πολέμους ἐξαρτίζοντας, ἄνω τε καὶ κάτω σκηνοβατοῦντας. Καθάπερ <γὰρ> ὁ λίαν μεγαλοφῶνως τὸν Ὁρέστην ὑποκρινόμενος φοβερός εἶναι καὶ μέγας παρὰ τοῖς ἀνοήτοις 15 διὰ τῶν ξυλίνων ποδῶν καὶ κοιλίας ἐπιπλάστου καὶ στολῆς ἀλλοκότου καὶ προσώπου τερατώδους ὑπείληπται, τρόπῳ τῷ αὐτῷ καὶ οἱ ζῆλον ἔχειν ἐπαγγελλόμενοι καὶ τὸ παρρησιαστικὸν ἐπιτηδεύοντες, διὰ τὸ βούλεσθαι νικᾶν, πᾶν εἶδος ἐλευθερίας προσποιήτου περιτιθέασιν ἑαυτοῖς, οἱ φιλόνοικοι τὸν ζηλωτὴν καταπεπωκότες, ὥσπερ αἱ Βάκχαι διὰ σχήματος εἰρηνικοῦ τὰς λόγχας ἐν τοῖς θύρσοις περιφέροντες. 20

c. 6 1 δόγματι : cf. ad 2.8 2 cf. Is 5:20 οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς καὶ τὸ φῶς σκότος 13 ὁ λίαν μεγαλοφῶνως – 16 ὑπείληπται : cf. Luciani *De salt. 27 et Iupp. Trag.* 41 19 αἱ Βάκχαι – 20 τὰς λόγχας ἐν τοῖς θύρσοις : Scholion in mg a : Μεθ' ὧν Διόνυσος ἐκστρατεύσας εἴλε τῆς γῆς τὸ πλεῖστον, ἐν σχήματι γυναικῶν μεμεθυμένων τοὺς ἀνοήτους τῶν ἀνθρώπων κατεργαζόμενος. Cf. Diod. 4.4.2 κατὰ δὲ τὰς στρατείας γυναικῶν πλήθος περιάγεσθαι (sc. Διόνυσον) καθοπλισμένων λόγχαις τεθυρσωμέναις; Athen. 5, 200 D et v. θυρσόλογχος

c. 6 7 αὐτοὺς A P : ἑαυτοὺς Otto 8 ἀναπλαττόντων τε scripsi post C. Otto (ἀναπλαττόντων) : ἀναπλάττειν τε A P 12 ἄλλων addidi | ψιθυρισμοὺς scripsi : ψιθυρισμῶν A P | ἐξαρτίζοντας scripsi : ἐξαρτιζούσας A P 13 γὰρ addidi | ὁ λίαν A : ὁμιλίαν P 16 ἔχειν A : ἔχοντες P 20 περιφέροντες scripsi : περιφέρουσιν A P

7. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο φυλακτέον, τὸ μὴ ποτὲ μὲν φαιδρῶ τῷ προσώπῳ
 προΐεναι, ποτὲ δὲ σκυθρωπῶ· καὶ εἰ χρὴ τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, παραιτητέον
 πᾶν τὸ δωδεκαμερὲς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀπαγγελλόμενον δράμα. Τὸ
 γοῦν ἔμοι δοκοῦν εἶποιμ' ἄν, ὅτι πᾶς ὁ τὴν γνώμην κοσμικὸς καὶ τοῦ
 5 ὀρθοῦ κανόνος ἔξω γινόμενος αὐτοκατάκριτός ἐστιν, εἰδὼς ἃ πράττει
 κατ' ἐπιτήδευσιν καὶ γινώσκων μὲν τὸν ἐν αὐτῷ πόλεμον, τὴν δὲ εἰρήνην
 ἐν τοῖς σπλάγχνοις μὴ ἐπισπώμενος.

Φίλους δὲ τιμητέον πάντας· τὸ τε ἐλεγκτικὸν οὐ πρακτέον μόνον,
 ἀλλ' ἔτι καὶ ἀκουστέον. Οἶνῳ δὲ χρηστέον, ἐπειδὴν μηκέτι τοῖς ἀνα-
 10 γνώσμασι σχολάζωμεν· ὁ μὲν γὰρ <μὴ> τοιοῦτος οἰνόφυλξ τέ ἐστι καὶ
 τὴν γνώμην παράφορος, ὥς θερμαίνεται συνεχῶς. Λαλοῦντος δὲ τοῦ
 πλησίον <τὸ μὴ δέον> οὔτε χλευαστέον οὔτε κωλυτέον, ἑατέον δὲ μέχρις
 ἂν διὰ τὴν σιωπὴν αἰδεσθεῖς παύσῃται. Συμβουλευτέον δὲ τὸ συμφέρον
 δι' ἐνὸς κοινῇ πᾶσιν. Νουθετητέον δὲ τὸν ἁμαρτάνοντα μὴ κατὰ κοινόν,
 15 ἐκτὸς εἰ μὴ χρήζοι διὰ τὸ ὑπεροπτικὸν <εἶναι>.

c. 7 3 τὸ δωδεκαμερὲς ... δράμα : ad annum et mundum spectare videtur (Cf. τὸ
 δωδεκάμηνον) 5 αὐτοκατάκριτος : cf. *Tt* 3:11 9 Οἶνῳ δὲ χρηστέον – 10
 σχολάζωμεν : cf. c. 12 et *Clem. Paed.* 2.22.1–2 10 οἰνόφυλξ : cf. *Clem. Paed.*
 2.25.1; 2.27.1; 2.28.3 11 θερμαίνεται : cf. *Eurip. Alc.* 758; *Cycl.* 424 14
 Νουθετητέον – 15 <εἶναι> : cf. *Mt* 18:15–17 15 ὑπεροπτικόν : cf. *Clem. Strom.*
 7.105.1

c. 7 5 ἃ A : δ P 6 αὐτῷ A P 10 μὴ addidi 11 τὴν γνώμην A
 (cf. 8.16) : τῇ γνώμῃ P | ὥς scripsi : καὶ A P 12 τὸ μὴ δέον supplevi conl. 8.18–
 19 ὁ ... τὰ μὴ δέοντα λέγων 15 χρήζοι A : χρήζει P | εἶναι supplevi

8. Καὶ γυναιξὶν ὁμιλητέον ἐπιστρεφέστερον διὰ τὸ ἐκτετυφωμένον αὐτῶν· μέχρι γὰρ τις περίβλεπτον ἑαυτὴν ποιεῖ καὶ τὸ εἶναι γυνὴ προβάλλεται καὶ τὸ ἄπρακτον ἐπιτετήδευκε, θήλειά ἐστιν καὶ διὰ τὴν τοιαύτην γνώμην οὐκ ἔστι πιστή. Μῆτε οὖν αὐτὰς διώκωμεν, ἀλλὰ μῆτε 5
θωπεύωμεν· τὸ δ' ὅπερ ἀγαπῶμεν <αὐτάς>, <τοῦ>το μὴ κεκινδυνευμένως πρᾶττωμεν. Πολυμερεῖς γὰρ αἱ τῆς κακίας <αὐτῶν> πραγματεῖαι.

<*> Διὰ τοῦτο γρηγορητέον, τοῖς λογίοις τοῦ Σωτήρος σχολάζοντας, μηδὲν περὶ μηδενὸς φαῦλον λέγοντας ἢ ἀκούοντας· ψωριᾷ γὰρ ἡ γνώμη καὶ πολλῆς ἐμπέπλησται κακαχυμίας ἀπὸ τῶν ἀλλ<οτρί>ων ὁμιλιῶν. Διὰ τοῦτο ἀκουστέον μόνον τὰ ὠφέλιμα, καὶ ποιητέον κατὰ τὸ εὐαγγέλιον· τὰ 10
δ' <ἄλλα> ὥσπερ ὑποσκελίζοντα τὴν γνώμην παραιτητέον.

Ζητητέον δὲ περὶ τῶν λογίων· καλόν, εἰ συνेतῶς, εἰ δ' οὐ, κἂν ὥσπερ <ἐπὶ> ιδιώτῃ. Ἀνοήτῳ γὰρ ἐπερωτήσαντι σοφίαν σοφία λογισθήσεται· τῷ δὲ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φαντασίαν φρονίμῳ δόξαντι εἶναι πολὺ τὸ τῆς ἀτιμίας προσγραφῆσεται. Λέγεται δὲ ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἀνόητος ὁ κατ' 15
ιδιωτισμὸν παρενεχθεὶς τὴν αἴσθησιν, ἵν' ἡ τὸ ἀνόητον ιδιωτικόν, ὥσπερ καὶ τὸ ἀφελές. Γράφει δὲ καὶ Παῦλος· Τίς ἔγνω νοῦν κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; Καὶ πάλιν· Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. Ὁ γὰρ διὰ τὴν ἀλογιστίαν τὰ μὴ δέοντα λέγων ἢ πράττων, οὗτος, δόξας εἶναι φρόνιμος, 20
μωρὸς λογισθήσεται.

c. 8 1 Καὶ γυναιξὶν – 6 πραγματεῖαι : cf. c. 15 1 τὸ ἐκτετυφωμένον : cf. Philon. *De opif. mundi* 1; *De spec. legg.* 1.28; *Leg. ad Gaium* 162 3 τὸ ἄπρακτον : i.q. ἀπραξίαν, *otium* 11 ὑποσκελίζοντα : cf. Lampe, s.v. 13 *Prv* 17:28 15 ὑπὸ τοῦ πνεύματος : sc. τοῦ προφητικοῦ 17–18 1 *Cor* 2:16; *Is* 40:13

c. 8 4 ἔστι P : ἔτι A 5 ἀγαπῶμεν <αὐτάς> scripsi et <τοῦ>το conl. Lange : ἀγαπῶμεν, τὸ A P : ἀγάπης ἐστὶν Maran, Otto 6 αὐτῶν addidi 7 ante Διὰ τοῦτο lacunam indicavi 9 κακαχυμίας scripsi : κακοχυμίας A P | ἀλλ<οτρί>ων scripsi : ἄλλων A P 11 ἄλλα addidi 13 ἐπὶ addidi 14 φρονίμῳ δόξαντι A : δ. φρ. P

9. Ταπεινωτέον δ' αὐτοὺς οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλ' ἔτι καὶ τοῖς ἔργοις, ὅπως μὴ ὤμεν γόητες καὶ θῶπες, πραεῖς δὲ καὶ μὴ κόλακες. Καὶ ἔτι προσήκει τὸν ὀρθῶς πολιτευόμενον ἡσυχάζειν τε καὶ ἀπραγμονεῖν, μὴ ὀργιζόμενον μηδὲ νείκους ἔνεκεν <μῇ> σιωπῶντα, σκεπτόμενον δὲ πᾶν τὸ
 5 ἔγχρηζον, εἰ καλῶς δύναται λέγεσθαι, καὶ τότε μόλις φθεγγόμενον. Ὑμνοὺς τε καὶ ψαλμοὺς καὶ ᾠδὰς κατ' αἶνον ῥητέον· μη<δὲ δεῖ> ὥσπερ τὸν <τὸν> διαμαχόμενον αὐτῷ κατακρίνοντα παρακολουθεῖν ἐνίοις <ρήτοις> αἰνιγματῶδῶς <καί> διὰ ψαλμωδίας τὸν πλησίον λυπεῖν, ἵνα μὴ δοκῇ διαφέρεσθαι καὶ πῶς τιτρώσκειν ὥσπερ διὰ τέχνης κομίζων
 10 ἐκείνον ἀκατηγόρητον ποιῆται τὴν φιλονεικίαν.

Ἀκουστέον δὲ καὶ τοῦ συμβουλευόντος, οὐ μόνον διδασκτέον. Πειστέον δὲ <τῷ πλησίον> κατὰ τὸ ὅμοιον τὸν βουλούμενον συγκατατινόντα αὐτῷ τὸν πλησίον γίνεσθαι. Φρονίμους δ' ὑποληπτέον εἶναι ἄλλους καὶ τὸ συνετὸν οὐκ ἀπονεμητέον ἑαυτῷ μόνον. Δόγματι δὲ τῆς περὶ αὐτὸν
 15 οἰήσεως οὐ κινδυνευτέον. Ἄλλ' οὐδὲ καταφρονητέον τοῦ παιδεύοντος, ἀλλ' ἢ ὅτε μὴ ὀρθῶς φρονεῖ, τὰ περὶ αὐτοῦ διδασκτέον, ἢ κὰν ἀληθεύῃ, πειστέον τε αὐτῷ καὶ ἀκολουθητέον. Φιλόνεικος γὰρ ἀνὴρ διπλασιάζει τὸ ἀδίκημα· καὶ δέον μεταθέσθαι, νικᾶν, ὥς φησιν ὁ μῦθος, τὴν Καδμεΐαν νίκη
 20 νικῇν ἐσπούδακεν· τὸ δ' αἵτιον, ἵνα τε κενοδοξῇ καθάπερ οὐχ ἄμαρ- τάνων καὶ τῷ δόγματι τῆς κινδυνώδους αὐτοῦ διαθέσεως ἐπαναπαύηται.

Γελοῖοι δὲ <καί> οἱ κεκραγότες ὁσημέραι διὰ τὸ πιστεῦειν ἐπικρατεῖν τινος πράγματος· οὐστinas ἢ Ἔρις ἐμβαλοῦσα τὸ μῆλον, ἐπειδὴν εἰρηνεύειν νομίζωσιν, ταραττει, περὶ τῶν ἐν κόσμῳ διαφέρειν νομιζομένων λαλεῖν πραγματευομένη. Μιῶδεις δὲ καὶ ἄθλιοί τινες οἱ μηδενός
 25 ἀπείρως ἔχιν λέγοντες, ἀλλὰ τοῦτο μὲν τεκτονικήν, τοῦτο δὲ σκυτοτομικήν καὶ πᾶν τὸ ὑποβαλλόμενον αὐτοῖς κατὰ καιρὸν ἐπιτήδευμα εἰδέναι φάσκοντες, καὶ πρὸς τὸν ἐπέχοντα τὸν λήρον αὐτῶν διεχθρεύοντες. Κενόδοξοι δὲ καὶ οἱ διὰ τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἔπαινον τῶν πλησίον τὰς ἐπιμελείας ποιούμενοι.

c. 9 2 θῶπες : cf. Themist. Or. 20, 237 d 6 cf. Col 3:16 | κατ' αἶνον : sc. τῷ θεῷ. Cf. Lc 18:43; Iustini I Apol. 65.3 18–19 τὴν Καδμεΐαν νίκην : cf. Herod. 1.166; Zenob. 4.45; Clem. Strom. 1.47.2 20 τῷ δόγματι : cf. ad 2.8 28–29 cf. Mt 6:1–4

c. 9 1 αὐτοὺς Migne : αὐτὸν A : αὐτὸν P 4 ἔνεκεν A : ἔνεκα P | μὴ addidi 5 ἔγχρηζον A et in mg P : ἐν χρεΐαι P in textu 6 κατ' scripsi : καὶ A P | μη<δὲ δεῖ> scripsi : μὴ A P 7 τὸν² addidi 8 ῥητοῖς supplevi | καὶ addi suad. Maran 9 μὴ scripsi : μήτε A P | πῶς A P | τιτρώσκειν Maran : γινώσκειν A P | κομίζων Arcerius : νομίζων A P 10 ποιεῖται A P, corr. Arcerius 12 τῷ πλησίον supplevi (cf. v. 17) | τὸν βουλούμενον scripsi : τῷ βούλεσθαι A P : τῷ βουλομένῳ Otto | συγκατατινόντα Stephanus : συγκαταίνον τε P (cum glossemate supra lineam ab alia manu σύμφωνον στοιχοῦντα τῇ γνώμῃ ἐκείνου) : συγκαταίνον τε A

10. Μέγας δὲ ὁ κίνδυνος παρὰ τοῖς τὴν ἡμέραν κυρίου ἐπικαλου-
 μένοις· ἢ πιστεύειν γὰρ δέον, ὅπως φύγῃ τὴν κρίσιν, ἢ καὶ τῷ πλησίον
 ἀφιέναι, χάριν τοῦ καὶ αὐτῷ παρὰ θεοῦ γίνεσθαι τῶν ἀμαρτημάτων τὴν
 ἄφεσιν· οἱ δὲ τῇ παραφορᾷ τῆς ὀργῆς δεσμεύουσι καθ' ἑαυτῶν συν-
 ἀλλάγματα. Φυλακτέον δὲ ἔτι καὶ τὴν τινων ἀλαζονείαν, οἷ, δέον 5
 ἐπανορθοῦν ἑαυτοῦς, πειθόμενοι τοῖς συμβουλευούσι, πάννυ βλακωδῶς.
 Οὐκ ἀπολογοῦμαί σοι, φασίν· ἔχε ταύτην ἣν ἔχεις ὑπόνοιαν περὶ ἐμοῦ. Τί
 γὰρ μοι λέγειν περὶ τῶν ἑαυτοῖς ἀρεσκόντων, ἐπειδὴν τις αὐτοὺς βούληται
 νουθετεῖν; Οἱ πάννυ κοσμικῶς· Οὔτε σύ με, φασίν, σφάζειν, ἀλλ' οὐδὲ
 κατακρίνειν ἰσχύεις. Γινώσκω δὲ ἐγὼ πολλοὺς διὰ τὸ δυσσυνεΐδητον καὶ 10
 τὸ μὴ καθαρὸν τῆς γνώμης τοῖς τῶν πλησίον ἀμαρτήμασιν ἐπιχαίροντας.

Καταγνωστέον <δὲ> καὶ τῶν ψευδομένων ὅτι μὴ χαλεπαίνουσιν, καὶ
 τῶν πράως μὲν ὁμιλεῖν ἐπιτηδευόντων, ὑπὸ δὲ τοῦ χρώματος καὶ τῶν
 ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ λεληθότος κινήματος ἥτοι κεφαλῆς ἢ ὀφρῶν καὶ
 χειρῶν πατάγων διαβαλλομένων· ἀδύνατον γὰρ μὴ ἑαυτοῦ κατήγορόν 15
 τινα γενέσθαι. Πᾶς δὲ πιστός, ἐπειδὴν διαπαίζεσθαι νομίζεται ὑπὸ τινος,
 κατα<λέγων> τὴν τοῦ οὕτω πρὸς αὐτὸν διακειμένου σύνεσιν ἀντιβου-
 κολεῖ τὴν ἐκείνου κακίαν ἐν τῷ γινώσκειν αὐτοῦ τῆς ἀγνωμοσύνης τὴν
 διάθεσιν.

Συνελόντι δ' εἰπεῖν, πᾶς ὁ κρίνων ἑαυτὸν ἔξω παντὸς ἔσται πλημ- 20
 μελήματος· τῶν δὲ κεκραγόντων οὐδεὶς σώφρων ἐστίν. Ὁ δὲ νῦν μὲν ὠχρός,
 εἴτα ἐρυθρός, τῷ τε συγκρίματι τοῦ σώματος ποικιλλόμενος, οὗτος ὥσπερ
 χαμαιλέοντες ἐν τῷ καύσωνι καὶ τῇ ἐρημίᾳ περινοστεῖ. Κατανοητέον δὲ

c. 10 1 τὴν ἡμέραν κυρίου : i.e. ultimum iudicium. Cf. 2 Pt 3:10 et 12; Rm 2:16 et al. 3–4 cf. Mt 6:12 11 cf. Rm 1:32 12 ὅτι μὴ χαλεπαίνουσιν : Scholion in mg A a: Τοῦτο μὲν, τὸ μὴ χαλεπαίνειν τινὰ κακῶς ἀκούοντα, ἅγιο ἰουστίνε, ἐπ' ἀνθρώποις εἶναι (a : ἦν A) ἀδύνατον (ἀγγέλων γὰρ ἢ τῶν αἰσθησιν οὐκ ἐχόντων)· τὸ δὲ ἅμα τῇ χαλεπότῃ φιλοσοφίας ἐντὸς ὄρων τὸ τῆς ψυχῆς κατεῖρξαι (καθεῖρξαι A a) θυμούμενον ἐγκρατοῦς ἄγαν <ἐστὶν addidi> καὶ τὸ ἑαυτοῦ σκευὸς εἰδότος κτᾶσθαι ἐν ἀγιασμῷ

14 αὐτὸν A : αὐτῶν P 15 οὐδὲ Otto : οὔτε A P 16 ὅτε scripsi : ὅτι A P | φρονεῖ P p. corr., Stephanus : φρονεῖν A P a. corr. | αὐτοῦ A : αὐτοῦ P 19 οὐχ scripsi : οὐδ' A, οὐδὲ P 20 αὐτοῦ Otto : αὐτοῦ A P 21 δὲ <καὶ> scripsi : γὰρ A P 22 ante οὐστinas ss. add. εἰς P corr. 24 πραγματευομένη Maran : πραγματευομένη A P 26 ἐπιτήδευμα κατὰ καιρὸν A P, transposui

c. 10 1 δὲ Otto : τε A P 4 οἱ δὲ ss. A 5 καὶ τὴν τινων ἔτι P 7 Οὐκ scripsi : οὐδ' A P | ταύτην ὑπόνοιαν ἦν ἔχεις P 9 σφάζειν P : σφάζεις A 12 δὲ add. cod. Etonensis 88 (a. D. 1535 exaratus) 14 καὶ² scripsi : ἢ A P 15 παττάγου P 16 διαπέζεσθαι P 17 κατα<λέγων> scripsi : κατὰ A P 20 ἔσται A : ἐστὶ P 22 τε scripsi : δὲ A P 23 χαμαιλέοντες A : χαμαιλέον P | περινοστεῖ A : ὑπονοστεῖ P

- ἔτι καὶ τὰς ἐνίων διαθέσεις ἐπὶ τῆς τῶν ἀναγνωσμάτων ἐπιτηδεύσεως·
 25 ἅμα γάρ τις ἀναγινώσκει, καὶ ὁ τρόπος αὐτοῦ τῆς φρονήσεως δῆλος
 γίνεται παρὰ τοῖς ἑρρωμένως κριτικοῖς. Ποιότητες δὲ ψυχῶν καὶ ἀπὸ τοῦ
 βίου δείκνυνται· διὰ γὰρ τοῦ περὶ τὴν ἀναστροφὴν ἐπιτηδεύματος
 γινώσκονται καὶ τῶν μὴ φαινομένων αἱ ὑποστάσεις. Παραιτητέον δὲ καὶ
 30 τὸν ἑριστικὸν διὰ τέχνης αὐτὸν ὑποτιθέμενον ἐν τῷ ἀντιφιλονεικεῖν μὴ
 νικᾶσθαι· ὥς ἄμεινον, ὑπὲρ τοῦ μὴ κινδυνεύειν νικᾶν σπουδάζοντα, τὸ μὴ
 κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον <μὴ> ἐπιτηδεύειν.

31 τὸν ὀρθὸν λόγον : cf. ad I.9

26 ἑρρωμένως Nolte : ἑρρωμένοις A P 29 αὐτὸν A : αὐτὸν P | ὑποτιθέμενον
 Maran : ἀποτιθέμενον A P | μὴ ἀντιφιλονεικεῖν A P, transposui 30 ὡι et τὸ ss. A
 31 μὴ addidi

11. Ὁμιλίας δὲ ποιεῖσθαι χρή τὰς εὐσυνειδήτους. Καὶ οἱ περίπατοι διὰ τὸ σωματίον γινέσθωσαν, μὴ διὰ τινὰ πραγματείαν <τῶν> συναλλάγματα βίαια κατὰ τοῦ πλησίον συγκαττύνοντων. Οὐκ ἄτοπον δὲ χαριεντιζομένους ἡμᾶς τὸ δύστροπον ἀπαλεῖψαι τῶν ὑπερλίαν συνετῶν. Διὰ γὰρ τὸ κατὰ φύσιν ἀναγκαῖον, χάριν τοῦ ἀποτρίψασθαι, ἐπὶ τόπων τινῶν 5 ἀφωρισμένων ἔθος ἐστὶν ἐνίοις προσποιητῶς ὑποχωρεῖν καὶ τὸ τέλος τῆς κατὰ τινων σκέψεως ἐν τοῖς ἀφεδρῶσι συντάττειν. Ὡσπερ δὲ ὁ κωμικὸς πατήρ ἀσωτευτόμενον τὸν υἱὸν βασιτάζειν φησίν, κἂν ὁ σφρανθῇ τοῦ μύρου, μὴ ὁ σφραίνεσθαι λέγει, δυσωδία περιγράφειν αὐτοῦ τὸ ἀμάρτημα πειρώμενος, οὕτως κἀγὼ συμβουλευῶ τοῖς <μῇ> ἄγαν ἐσκληραγωγημένοις 10 τοῦς φρονιμωτέροις ἐμφανεῖν ὅτι μῆτε ἂ πράττουσιν ἐπίστανται, μῆτε ἂ λέγουσι γινώσκουσιν. Ὁ δὲ παρ' ἐαυτῷ φρόνιμος εἶναι νομίζων ἀντικρούει πρὸς τὰς νουθεσίας καὶ ἀντιδοξεῖ καὶ τοῦ συμβουλευόντος ἀντίδικος γίνεται καὶ μελετᾷ καθ' ἐαυτὸν τὸ ἀνθρώπινον καὶ ἄπιστον. Διὰ τοῦτο παρέχωμεν ἑαυτοὺς ἀλήπτους, μὴ τὸ δοκοῦν ἑαυτοῖς μόνον 15 <καλὸν> πράττοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῖς πολλοῖς, ἵνα σωθῶμεν.

Ὅργιστέον δὲ καλὸν μὲν εἰ μηδέποτε· μανίας γάρ ἐστι τὸ τοιοῦτον εἶδος· εἰ δέ ποτε καὶ κατεπείγει, συγχρηστέον τῇ ὀργῇ πρὸς τὴν τοῦ πλησίον θεραπείαν. Ὁ γὰρ παρὰ λόγον αὐτὴν πραγματευόμενος μισεῖ 20 πρῶτον μὲν ἑαυτὸν, ἔπειτα δὲ καὶ τὸν πλησίον, ἑαυτὸν μὲν ταράττων, ἐκείνον δὲ ὀδυνῶν. Γέγραπται γὰρ ὅτι Πᾶς ὁ ὀργιζόμενος εἰκὴ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. Τὸ δὲ τοῦ κινήματος <σθένος> αὐτός τις καθ' ἐαυτὸν γινόμενος καταμαθεῖν δυνατός. Ἡδὴ δὲ τινὰς ἴσμεν διὰ τῆς πρὸς τοὺς πλησίον νουθεσίας ἑαυτοὺς κατακρίνοντας· ὁ γὰρ τις παιδεύει 25 τὸν ἕτερον, τοῦτ' αὐτὸς ποιεῖτω πρότερον, μήπως λάθῃ διὰ τοῦ πλησίον καθ' ἐαυτοῦ ποιούμενος τὴν ἀπόφασιν. Ῥητέον οὖν τῷ εὐγνώμονι πρὸς ἑαυτὸν, ἐπειδὴν τινων ἁμαρτήμασι τὸν ἑαυτοῦ χρήσῃ νοῦν· Μῆτι ἄρα κἀγὼ τοιοῦτος;

c. 11 2–3 συναλλάγματα βίαια : cf. Is 58:6 5 ἀποτρίψασθαι : cf. Clem. Paed. 2.39.2 8 ἀσωτευτόμενον : cf. Clem. Paed. 2.9.2 10 τοῖς <μῇ> ἄγαν ἐσκληραγωγημένοις : cf. Lampe, s.v. 17 Ὅργιστέον : cf. 2.1 21–22 Mt 5:22 24 ἑαυτοὺς κατακρίνοντας : cf. Rm 2:1

c. 11 1 χρή τὰς P : χρηστάς A 2 τῶν addidi 3 συγκαττύνοντων scripsi : συγκαττύνοντας A, συγκατιόντας P 5 χάριν τοῦ ἀποτρίψασθαι Otto : χάριν (τοῦ τὰ add. in mg) τοῦτον ἀποτρίψασθαι A : τοῦτον χάριν ἀποτρίψασθαι P | ἐπὶ ss. A 6 ante ἔθος addit ἐφ' οὗς P 9 λέγει P 10 μὴ addidi 13 καὶ τοῦ συμβουλευόντος P : τοῦ συμβουλευόντος et ss. καὶ A 15 παρέχωμεν P 16 καλὸν supplevi | τοῖς πολλοῖς scripsi : τῶν πολλῶν A P | σωθῶμεν scripsi : σωθῶσιν A P 18 συγχρηστέον A et in mg P¹ : συχωρητέον P in textu 22 σθένος supplevi

12. Ὁ δὲ οἶνος μήτε ὁσημέραι ἐπὶ τὸ μεθύειν πινέσθω, μήτε ὡς ὕδωρ ἐπιζητεῖσθω. Τὰ μὲν γὰρ ἑκάτερα θεοῦ ποιήματά ἐστιν· ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ ἀναγκαῖον, ὁ δὲ οἶνος βοηθείας χάριν τοῦ σώματος γέγονεν. Ὁ δὲ <μεθύων> πρῶτον μὲν τὴν γλῶτταν δεσμευόμενος, πῦρ δὲ ὥσπερ ἀπὸ τῶν
 5 ὀφθαλμῶν λάμπων, τρέμων δὲ καὶ τὰς βάσεις καὶ ἀναισθητῶν, φάρμακον προσίεται θανάσιμον, τὸν μὲν σίδηρον οὐ ποιῶν δρέπανον ἢ τι τῶν ἐργαζομένων τὴν γῆν, μάχαιραν δὲ αὐτῷ ἢ καὶ λόγχην κατασκευάζων καὶ μεταπλάττων τοῦ θεοῦ τὴν οἰκονομίαν. Ὁ γὰρ οἰνοποτῶν, δέον τοῦ μὲν χειμῶνος διὰ τὸ κρύος πίνειν μέχρι τοῦ μὴ ῥίγουν, τοῦ δὲ θέρους διὰ
 10 τὴν τῶν ἐντὸς θεραπείαν, παραχρῶμενος δὲ αὐτῷ ληραίνει καὶ δίκην κυνῶν ἢ συνῶν, ῥεύματι τῆς θερμασίας ὑπερζέων, ἀσχημονεῖ. Χρὴ δὲ μὴ καθάπερ ἄσωτευσμένους ἡμᾶς παραχρῆσθαι τοῖς τοῦ θεοῦ ποιήμασιν, τὴν δίψαν εἰς τὴν μέθην ἔλκοντας, ἀλλὰ μεταλαμβάνειν ποτοῦ χάριν τοῦ μὴ διψᾶν· ὅσοι δὲ ῥοφῶντες τὸν οἶνον καθάπερ οἱ πυρέττοντες καυσω-
 15 νιζόμενοι πίνουσιν, ὅσον οὐδέπω διὰ τὴν ἀκρασίαν τεθνήξονται.

c. 12 1 Ὁ δὲ οἶνος : cf. 7.9–10 1 Ὁ δὲ οἶνος – 3 γέγονεν : cf. Clem. Paed. 2.23.3; 1 Tm 5:23 6–7 cf. Is 2:4 8 τὴν οἰκονομίαν : cf. v. 2 Τὰ μὲν γὰρ ἑκάτερα θεοῦ ποιήματά ἐστιν 8–9 τοῦ μὲν χειμῶνος – 10 τὴν τῶν ἐντὸς θεραπείαν : cf. Clem. Paed. 2.29.2 11 Χρὴ – 12 ποιήμασιν : cf. Clem. Paed. 2.9.2 Οὐ χρὴ σὺν καθάπερ ἄσωτευσμένους ἡμᾶς ... παραχρῆσθαι τοῖς τοῦ πατρὸς δωρήμασιν 13–14 χάριν τοῦ μὴ διψᾶν : cf. Clem. Paed. 2.29.2

c. 12 2 τὰ μὲν γὰρ ἑκάτερα A : ἑκάτερα μὲν γὰρ P 4 μεθύων supplevi conl. v. 1 τὸ μεθύειν et v. 13 τὴν μέθην 5 καὶ¹ A, om. P 6 προσίεται P : προίεται A 7 μάχαιραν δὲ αὐτὸν ἢ καὶ λόγχην κατασκευάζων A : μαχαίραι δὲ αὐτὸν ἢ λόγχην κατασφάζων P | αὐτῷ scripsi : αὐτὸν A P 11 συνῶν ἢ κυνῶν P | θερμασίας scripsi (cf. 7.11 θερμαίνεται συνεχῶς) : θεραπείας A P (cf. v. 10 θεραπείαν) 13 δίψαν AP. corr. P : δίψην A^a. corr.

13. Παραιτητέον δὲ καὶ τὴν λιχνείαν, ὀλίγων τινῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων μεταλαμβάνοντα. Καθάπερ γὰρ σῶμα νοσοῦν πολλῶν καὶ μυρίων δεῖται φαρμάκων, οὕτως καὶ ἡ δι' αὐτὴν ἀτυχοῦσα ψυχὴ μονονουχὶ καὶ <ἔως> δέρματος ἐμπίπλασθαι βούλεται. Κἂν πύθηταί τις τὸ αἷτιον, πάθος ἀναπλάττει σωματικόν. Πρὸς οὖς ῥητέον· Οὐ πᾶν ἐπιτήδευμα δόγματι τῆς ἐννοίας κρατυνόμενον εὐαπολόγητον ἔχει τὴν ἀπόδειξιν, ὥς καὶ μέχρι μοιχοῦ καὶ φονέως καὶ δραπετοῦ πολλὴν εὐρίσκεσθαι τὴν ἀπολογίαν ὅτι καλῶς πράττεται τὸ ὅπ' αὐτῶν γινόμενον; Ὁ δὲ εἰπὼν <τὸ πάθος> πρὸς τὸν πυθνανόμενον τὸ αἷτιον τοῦ κακοῦ [καὶ ἀποκρινόμενος] <τὸ τῆς ἐννοίας> δόγμα πᾶν θαυμαστῶς ἐξεφώνησεν. Τροφαῖς ἄρα χρηστέον ἐπὶ τὸ μὴ πεινᾶν. Ὁ δὲ <μὴ> τοιοῦτος <ὡς> ἑκατοντάχειρ, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, βούλεται περιπατεῖν καὶ πεντηκοντακέφαλος, Γηρυόνας τρικεφάλους καὶ ἑξάχειρας ζηλῶν, πολλοῖς στόμασι καὶ πλείοσι χερσὶ λαιμαργεῖν ἐπιτετηδευκώς.

c. 13 1–2 cf. Clem. *Paed.* 2.10.1 Διὸ παραιτητέον τὴν λιχνείαν, ὀλίγων τινῶν καὶ ἀναγκαίων μεταλαμβάνοντας; P. Wendland, *Quaest. Muson.* (Diss. Berolin. 1886), p. 47 10–11 cf. 5.1–2 11 <ὡς> ἑκατοντάχειρ : i.e. Briareus (cf. Hom. *Il.* 1.402)

c. 13 3 αὐτὴν A P 4 <ἔως> δέρματος scripsi : δερμάτων A P | ἐμπίπλασθαι P 8 τὸ πάθος supplevi conl. vv. 4–5 πάθος ἀναπλάττει σωματικόν 9 καὶ ἀποκρινόμενος seclusi (cf. v. 8 εἰπὼν) 9–10 τὸ τῆς ἐννοίας supplevi conl. vv. 5–6 δόγματι τῆς ἐννοίας 11 πεινᾶν A et PP. corr. : πεινῆν Pa. corr. | μὴ addi suad. Otto (in *Addendis*, III.2, p.426) | ὡς addidi 13 ζηλῶν scripsi : ζητῶν A P | πολλοῖς στόμασι καὶ πλείοσι χερσὶ scripsi : πολλαῖς χερσὶ καὶ πλείοσι στόμασι A P

14. Ἐγκωμιαστέον δὲ πλούτον μὲν οὐδαμῶς, πενίαν δὲ οὐ λοιδορητέον. Ὁ μὲν γὰρ ἐξ εἰλεγμένης ὕλης κρατύνεται, φθορὰ δὲ τὸ τέλος ὕλης ἐστίν, καὶ σκώληκες καὶ εὐλαί, καὶ πῦρ καὶ πτώσεις, καὶ λησται καὶ τύραννος· ἡ δὲ κεχώρισται μὲν τοῦ νῦν αἰῶνος, ζητεῖ δὲ τὸ ἀληθὲς μόνον,
5 ὑπὸ μηδενὸς περισπωμένη προσκαίρου.

Ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐγγράφως ὑπεθέμην, νουθετεῖν βουλόμενος τὸ ἀτάραχον, καταρτίζειν τε ὑμᾶς πρὸς τὸ τέλειον καὶ ἐνάρετον σπεύδων. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτος ἔξω τρέχει τοῦ δοθέντος αὐτῷ κανόνος καὶ διὰ τὸ ἄτακτον <αὐτοῦ> ἔξαθλος γίνεται· κἂν πάνυ ταλαίπωρος <ὦν> τῆς ἀπὸ
10 τῶν γενναίων ἀθλητῶν ἐπικουρίας τύχῃ, βρώσεως ἢ πόσεως ἢ ἐσθῆτος ἀπολαύσας, ὅμως οὐδὲν ἥττον ἀστεφάνωτός ἐσται. Καὶ οἱ μὲν εἰσελάσαντες εἰς τὴν ἡγαπημένην τοῦ πατρὸς πόλιν γέρωσ ἀϊδίου μεταλήψονται, τοῖς δὲ ἀποβήσεται διὰ τῆς ἐνταυθοῖ <δοθείσης> τροφῆς τῆς κατὰ ἀληθείαν ἀπολαύσεως μὴ μεταλαμβάνειν.

c. 14 3 cf. Mt 6:19 8 κανόνος : cf. 4.9; 7.5 8–9 διὰ τὸ ἄτακτον <αὐτοῦ> : cf. 7.6 et Clem. Paed. 2.10.1; 2.103.4; Strom. 1.96.4 12 εἰς τὴν ἡγαπημένην τοῦ πατρὸς πόλιν : i.e. εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐπουράνιον. Cf. Iren. Adv. haer. 5.36.1; Clem. Strom. 4.172.2; Orig. C. Cels. 6.23; Lampe, s.v. πόλις, 2 b

c. 14 2 ἐξ εἰλεγμένης scripsi : ἐξηλεγμένης A P 3 ὕλης A : τῆς ὕλης P | πτώσις P 8 ἔξω – κανόνος A : ἔξω τοῦ κανόνος τρέχει τοῦ δοθέντος αὐτῷ P 9 αὐτοῦ addidi (cf. 7.6) | ταλαίπωρος <ὦν> scripsi : ταλαιπώρως A P 11 ὅμως A, om. P | ἐσται scripsi : ἐστι(ν) A P 12 πόλιν τοῦ πατρὸς P | γέρωσ ἀϊδίου A : γέρας ἀϊδιον P 13 ἐνταῦθα P | δοθείσης suppl. conl. vv. 9–10 τῆς ... ἐπικουρίας

15. Γύναικα δὲ τιμητέον, προνοούντας μὴ ἄρα σφαλῶμεν. Καὶ προσιτέον αὐταῖς ὑγιῶς καὶ μὴ περιέργως, δεδιότας τῆς μετ' αὐτῶν ἀναστροφῆς τὸ κινδυνῶδες καὶ προγινώσκοντας τό τε εὐμετάβολον αὐτῶν καὶ τὴν εἰς ὄπερ οἴονται γεγενῆσθαι συνείδησιν. Φυλακτέον δὲ πρὸ πάντων τὰς ἐν παραβύσῳ κωμικὰς αὐτῶν ἐπιτηδεύσεις, αἵτινες <οὐ> κρύφα 5 γινόμεναι καταγινώσκονται μὲν καὶ ὑπ' αὐτῶν, γίνονται δὲ ἐπὶ τὸ τοὺς πλησίον καταπίνειν. Συμβαίνει γοῦν ἐνίαις κλεπτούσαις αὐτοῦς, διὰ τὸ μὴ ἐκ προδῆλου τολμᾶν καλλωπίζειν τὰς ὄψεις, διὰ τέχνης τοῦτο πράττειν· εἰς ὕδωρ γὰρ ἢ ἔλαιον <θερμόν> κατακύπτουσαι κρίνουσιν ἑαυτάς, εἰ πρὸς τὴν σωφροσύνην δύναιντ' ἂν πολεμεῖν. Ἀλλὰ τις καὶ ἕτερος 10 τρόπος τῆς τοιαύτης ἐπιβουλῆς ὑπ' αὐτῶν πραγματεύεται· κρύφα γὰρ κεφαλῆς ἐπιψάουσαι τῶν πλοκάμων, τοὺς πλησίον κλέπτουσαι ὥσπερ διακοσμεῖν τὰς ἐθείρας περιέργως <πειρώσαι>, καὶ τῶν παρειῶν καὶ τῆς ὑπῆνης <αὐτῶν> ἄκροις δακτύλοις ψάουσιν. Περιβλέπουσι δὲ καὶ 15 ἑαυτάς τῆς κεφαλῆς ἀκινήτουσιν.

Ὅμιλητέον οὖν πρὸς τὰς τοιαύτας ῥωμαλεώτερον, τοὺς κεχυμένους κλάδους αὐτῶν ἀποκόπτοντας· ἅμα γὰρ τῷ καταληφθῆναι <ὑπ' αὐτῶν> κατανεύουσιν, καὶ ὁ καρπὸς ὑπὸ τῶν ἀλωπέκων κατεσθίεται τῶν φωλευόντων εἰς τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὸν προφήτην κεντριστέον μὲν τὸν ὄνον, μαστικτέον δὲ τὸν ἵππον, ἵνα διεγείρηται μὲν ὁ νωθὴς, τύπτηται 20 δὲ ὑπὸ τῶν νουθεσιῶν διὰ τὸ ἀχαλίνωτον ὁ ἀφηνιάζων. Ὡστε κατὰ τὸν Ἱερεμίαν μὴ καταρτίζωμεν ἑαυτοὺς ἵππους θηλυμανεῖς, μηδὲ πρὸς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον χρεμετίζωμεν.

c. 15 1–4 συνείδησιν : cf. 8.1–6 9 κατακύπτουσαι : sc. ἵνα ἐρυθραίνωσιν (cf. v. 8 καλλωπίζειν τὰς ὄψεις) 19–20 cf. *Prv* 26:3 22–23 *Jr* 5:8

c. 15 2 δεδιότας A : δεδιώτας P 5 κωμικὰς A (Scholion in mg a: τὰς ἐν ὑποκρίσει λέγει) : κοσμικὰς P | οὐ addidi (cf. v. 5 ἐν παραβύσῳ) 6 καὶ om. P 7 αὐτοὺς scripsi (sc. τοὺς πλησίον, cf. v. 12) : ἑαυτάς A P 9 θερμόν supplevi | κατακύπτουσαι A : κατακυπτούσας P 12 ὥσπερ κλέπτουσαι A P, transposui 13 πειρώσαι supplevi : ἐγχειροῦσι e.g. addi suad. Sylburg 14 αὐτῶν (sc. τῶν πλησίον) addidi 15 ἀκινήτουσιν A : ἀκινήτου οὐσης P 16 ῥωμαλαιώτερον P 17 αὐτῶν A P | ὑπ' αὐτῶν addidi

16. Γυνή δ' ἐστὶν ἀδελφή μὲν πάσα, τοῦ δὲ πλησίον εἴρηται γυνή <ἀγνή>, τοῦτ' ἔστιν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν (ὄντινα μετὰ τὴν πρὸς θεὸν καὶ πατέρα τῶν ὄλων ἀγάπην, ὅτι πλησίον ἐστὶν αὐτοῦ, τιμητέον καὶ ἀγαπητέον), ὡς Παῦλος· Ἑρμοσάμην, λέγει, πάντας ὑμᾶς ἐνὶ
 5 ἀνδρί, παρθένον ἀγνήν παραστήσαι τῷ Χριστῷ. "Ἐστὶν γὰρ καὶ ἡ <τοῦ> πλησίον γυνή σὰρξ ἐν ἡμῖν, ἐφ' ἣν οὐ χρεμετιστέον· χρεμετίζει <δὲ> καὶ ὁ μηδέπω πεποικῶς τὴν ἐπιθυμίαν, ἀναθυμιωμένης αὐτῇ τῆς ὀρέξεως, κἂν μὴ λαμβάνῃ τὸ τέλος.

17. Προσεκτέον δὲ καὶ παιδίσις, ὅτι τῶν τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Νοσοῦντων δὲ οὐκ ἀμελητέον, ἀλλ' οὔτε ῥητέον ὅτι Διακο-
 νεῖν οὐκ ἔμαθον. Ὁ γὰρ τὴν τρυφερίαν ἢ τὸ ἀσύνηθες προβαλλόμενος ἴστω καὶ αὐτὸς τὰ αὐτὰ πεισόμενος· καὶ ἐπειδὴν πάσχη τι τοιοῦτον, τῆς γνῶμης αὐτοῦ τὸ αὐτοκατάκριτον αἰτιάσθω, συμβαινόντων αὐτῷ ταῦτα 5
 ἅπερ καὶ αὐτὸς διέθηκεν.

Οὐδὲ οὖν τοῦ ἀμελοῦς ἀμελητέον. Θεὸς γὰρ ὁ κρίνων ἐστίν. Καὶ ὁ βουλούμενος εὖ πάσχειν θησαυρίζετω διὰ τῆς εὐποιίας τὴν εἰς ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ πλησίον εὐεργεσίαν. Αἰσχύνεσθαι δὲ οὐκ ὀρθῶς ἔχει <ὁ δεδιῶς> μή τις ἄρα διὰ τὴν αὐτουργίαν ἀθλίους ἡμᾶς καὶ ἀβοηθήτους ὑπολάβῃ, 10
 μόνον δὲ φυλακτέον μή τις ἐπὶ κακίᾳ καὶ πονηρῷ βίῳ διαβάλῃ τοὺς εἰδέναι θεὸν φάσκοντας.

c. 16 4–5 2 Cor 11:2 6 cf. 15.22–23 7 ἀναθυμιωμένης αὐτῇ τῆς ὀρέξεως : cf. Chrysippi Fr. 886 ab Arnim τοῦ θυμοῦ ... ἐκ τῆς καρδίας ἀναθυμιωμένου ...

c. 16 2 ἀγνήν supplēvi conl. v. 5 ἀγνήν | ὄντινα Maran : ἦντινα A P 5 γὰρ scripsi : δὲ A P | τοῦ addidi 6 δὲ add. Maran 7 μηδέπω A : μήπω P | πεποικῶς A : πεπεικῶς P

c. 17 1–2 Mt 19:14 7 1 Cor 4:4 11–12 τοὺς εἰδέναι θεὸν φάσκοντας : i.e. Christianos

c. 17 2 δὲ om. P | ἀλλ' οὔτε A : οὐδὲ P | ῥητέον A : ἐατέον P 5 αὐτοῦ Migne : αὐτοῦ A P | ταῦτα conl. Sylburg : ταῦθ' A P 6 διέθηκεν καὶ αὐτός A P, transposui 7 οὐδὲ Etonensis 88, Otto : οὔτε A P 9 ὁ δεδιῶς supplēvi

18. Συνελόντι δὲ εἰπεῖν, ἡ μὲν τοῦ κόσμου λύπη θάνατον ἐργάζεται τοῖς ὑπ' αὐτῆς κρατούμενοις, ἡ δὲ κατὰ θεὸν λύπη τὸν τῆς ζωῆς τίκει νοῦν. Πρὸ πάντων δὲ γινώσκωμεν ὅτι καὶ νόσος ἀπόκειται τοῖς σαρκίοις ἡμῶν καὶ ζημία καὶ ἔνδεια, καὶ ὁ ἀχαριστήσων ἐγγύς. Καὶ διὰ τοῦτο χρὴ προμελετᾶν τὸ ἀποβησόμενον, ἵνα μὴ συμβαῖνον θαῦμα καὶ ἑκπληξιν παρέχη ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Ὁ γὰρ τοιοῦτος ἐρεῖ πρὸς τὸ συμβεβηκὸς πάθος· Ὅτις ἴδεν ὅτι <ἐ>μελλες ἐπιέναι, τῆς προσδοκίας σου οὐκ ἀπέτυχον, προεγίνωσκόν σου τὴν ἔφοδον. Κἂν τοιοῦτός τις ᾖ, στήσεται καὶ οὐ καταπεσεῖται· τὸ δὲ ἐπὶ τῷ αἰφνιδίῳ ταρασσεσθαι ἢ κεκραγένοι, πολλάκις δὲ καὶ ὀδύρεσθαι, λίαν ἐστὶ ταλαιπώρου γνώμης. 5 10

c. 18 1 ἡ μὲν – 3 νοῦν : cf. 2 Cor 7:10 Ἡ γὰρ κατὰ θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον ἐργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται 4 ὁ ἀχαριστήσων : i.e. ὁ θάνατος (cf. vv. 6–7 τὸ συμβεβηκὸς πάθος)

c. 18 3 δὲ ss. A 4 ὁ ἀχαριστήσων A P : ὁ χαριστήσων a, Maran, Otto 7 <ἐ>μελλες con. Sylburg : μέλλεις A P

19. Προσεκτέον οὖν τῇ ἀρετῇ μόνον καὶ τοῖς τὰ περὶ αὐτῆς διηγου-
 μένοις προσιτέον· οἷς δ' ἂν μὴ παρῇ τῶν λεγομένων ἢ πρᾶξις, τούτοις διὰ
 τὸ ἐνεδρευτικὸν χαίρειν εἰπόντες τοὺς συστρατευ<σ>ομένους ἡμῖν ἐπιζη-
 5 τώμεν. Ὁ γὰρ λέγειν μὲν ἐπιτηδεύων ὅτι Οὐκ ἄρχων εἰμὶ καὶ δικαστής,
 λανθάνει τῇ ἀμαρτίᾳ δουλεύων καὶ ἀποδιδράσκων τοὺς ὁδῶ <ὁρθῇ>
 βαδίζειν σπεύδοντας.

Μακάριος οὖν ὁ τῇ καρδίᾳ καθαρὸς· ὑπὸ τούτου γὰρ ὁρᾶσθαι μόνον
 τὸ θεῖον δυνατόν. Φθόνου δὲ καὶ βασκανίας μακρὰν κεχωρίσθαι δεῖ τὸν
 10 πιστόν· εὐχεσθαι δὲ ὁσημέραι καὶ λόγῳ πλουσίους εὐρίσκεσθαι καὶ
 πράξει δυνατούς. Μέλη γὰρ ἀλλήλων ἐσμέν· διὰ τοῦτο τῷ μὲν ἀσχοντι
συμπάσχωμεν, τῷ δὲ δοξαζομένῳ συγχαίρωμεν, φυλαττόμενοι τοὺς μὴ
 οἰκείους τῆς Χριστοῦ νομοθεσίας.

Ταῦθ' ὑμῖν, ὦ ἀδελφοί, συμβουλευὼν πράττειν ἔτι καὶ τοὺς λοιποὺς
 15 δι' ὑμῶν ἐπὶ τὸ ποιεῖν τὰ βουλήματα τοῦ θεοῦ προετρεψάμην. Ὁ δὲ κύριος
τῆς δόξης, ὁ ὢν εἰς τοὺς αἰῶνας, δῶη πάσιν ὑμῖν τῆς μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν
 τιμῆς καὶ ἀναπαύσεως ἐπιτυχεῖν. Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν.

c. 19 6 ἀποδιδράσκων : cf. Clem. Strom. 7.67.7 ἀποδιδράσκων τὰ καλὰ 6–7
 τοὺς ὁδῶ <ὁρθῇ> βαδίζειν σπεύδοντας : cf. Past. Herm. Mand. 6.1.2 Ἀλλὰ σὺ τῇ ὁρθῇ
 ὁδῶ πορεύου ...; Iustini Dial. 8.2; Clem. Strom. 7.94.6; 7.103.7 τὴν ὁρθὴν οὐ βαδίσαντες
 ὁδόν; Prv 4:26 8–9 cf. Mt 5:8 11 Μέλη – ἐσμέν : Eph 4:25 11 τῷ μὲν – 12
 συγχαίρωμεν : cf. 1 Cor 12:26 15–16 cf. Ps 23:7 ss.; Jc 2:1 17 = Tt 3:15; Heb
 13:25. Cf. Col 4:18; 1 Tm 6:21; 2 Tm 4:22

c. 19 2 τούτοις P : τοῖσδε A 3 εἰπόντας A | συστρατευ<σ>ομένους scripsi :
 συστρατευομένους A P 5 μὴδὲν A : οὐδὲν P | ὡς om. A 6 ἀποδιδράσκων
 Maran : ἀποδιδύσκων A P | ὁρθῇ supplevi 15 τὰ βουλήματα A : τὸ θέλημα P
 17 ἡ χάρις A : οὐ καὶ ἡ χάρις εἰη P